

Grzegorz Wołowiec

<https://orcid.org/0000-0001-9669-2045>

Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk

Historia historiografii a historia nauki o literaturze. Spojrzenie z sąsiedztwa

Zarys treści: Artykuł przedstawia spojrzenie literaturoznawcy na dorobek badawczy historii historiografii w Polsce jako zinstytucjonalizowanej subdyscypliny nauki historii. W tym kontekście omówiona zostaje sytuacja panująca w historii nauki o literaturze polskiej, jej dokonania oraz słabe punkty. Szczególną uwagę poświęcono badaniom nad okresem Polski Ludowej, w tym stalinizmu, odnotowując panującą w tym zakresie asymetrię: bogaty dorobek historii historiografii i niewielki historii badań literackich. Autor artykułu formułuje postulat wzbogacenia badań nad historią nauk humanistycznych w okresie PRL o nowe konceptualizacje: podejście transdyscyplinarne oraz rewizjonistyczną analizę zwrotu narodowego w ZSRR w latach 30.

The content outline: The article presents a literary researcher's perspective on the research achievements of the history of historiography in Poland as an institutionalized sub-discipline of the history. In this context, it discusses the situation prevailing in the history of the study of Polish literature, its achievements and weaknesses. Particular attention is paid to the research of both disciplines on the times of the People's Republic of Poland, especially the Stalinist period, noting the prevailing asymmetry in this regard: a rich output of the history of historiography and a small output of the history of literary research. The author of the article formulates a postulate to enrich the study of the history of the humanities during the communist period with new conceptualizations: a transdisciplinary approach and a revisionist analysis of the national turn in the USSR in the 1930s.

Słowa kluczowe: historia historiografii, historia nauki o literaturze, PRL, stalinizm, paradygmat totalitarny, Instytut Badań Literackich PAN, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN

Keywords: history of historiography, history of literary studies, Polish People's Republic, Stalinism, totalitarian paradigm, Institute of Literary Research Polish Academy of Sciences, Tadeusz Manteuffel Institute of History Polish Academy of Sciences

Bibliografia prac dotyczących historii polskiej nauki o literaturze, od publikacji słownikowych i syntez aż po drobne przyczynki, gdyby ją sporządzić, okazałaby się całkiem obfitym zbiorem. Jednak, w przeciwieństwie do sytuacji panującej w nauce

historii, w literaturoznawstwie badania takie nie zostały wyodrębnione w postaci wyrazistej, powszechnie uznanej subdyscypliny naukowej, uprawianej przez kilkugeneracyjne już grono uczonych, mającej kilka uznanych ośrodków i szkół badawczych, własne katedry na uczelniach, osobne miejsce w programach studiów uniwersyteckich, wyspecjalizowane periodyki¹. I chociaż historycy historiografii w ostatnich latach nierzadko wskazują na różne przejawy kryzysu swojej dziedziny, liczne luki w stanie badań, ubolewają nad jej podrzędnym statusem w obrębie nauki historii, niezrozumieniem znaczenia ich pracy przez kolegów-historyków, mimo wszystko – stworzyli mocno ugruntowaną dziedzinę wiedzy, rozpoznawalną i śledzoną także przez reprezentantów innych niż nauka historii gałęzi humanistyki.

Dorobek historii polskiej nauki o literaturze reprezentuje przede wszystkim naukę antykwaryczną i monumentalną, by użyć znanej klasyfikacji Fryderyka Nietzschego: skrupulatnie zbiera faktografię bądź stawia pomniki uczonym uznanym za godnych takiego wyróżnienia². Do publikacji pierwszego typu należą np. syntetyzujące monografie Stefana Sawickiego³, Jerzego Starnawskiego⁴, Henryka Markiewicza⁵, Rościława Skręta⁶ oraz przygotowany w Instytucie Badań Literackich PAN słownik bibliograficzny uwzględniający, obok pisarzy i poetów, również badaczy literatury działających po 1918 r.⁷ Podobny charakter mają książki przedstawiające dzieje uniwersyteckich polonistik oraz innych instytucji naukowych związanych z nauką o literaturze⁸. Przykładami historiografii

¹ Już w 1997 r. Jerzy Maternicki pisał, że reprezentowana przez niego subdyscyplina nauki historii „jest obecnie na tyle silna kadrowo, iż może z powodzeniem pokusić się o opracowanie naukowej syntezy dziejów historiografii polskiej”. Przemawia za tym również „należyte zaawansowanie badań analitycznych” oraz „rozwój refleksji teoretycznej dotyczącej przedmiotu, zadań i metod badawczych historii historiografii”; tenże, *Historia historiografii polskiej – czas na syntezę*, w: *W kręgu historii historiografii i polityki*, Łódź 1997, s. 29.

² Klasyfikację Nietzschego w poręczny sposób na użytek współczesnej historii historiografii dostosował Tomasz Falkowski w: *Cztery tezy o historii historiografii*, „Historia@Teoria” 1, 2017, nr 3, s. 159–167.

³ S. Sawicki, *Początki syntezy historycznoliterackiej w Polsce. O sposobach syntetycznego ujmowania literatury w 1 połowie w. XIX*, Warszawa 1969.

⁴ J. Starnawski, *Dzieje wiedzy o literaturze polskiej (do końca wieku XVIII)*, Wrocław 1984; *Słownik badaczy literatury polskiej*, t. 1–10, red. J. Starnawski, Łódź 1994–2009.

⁵ H. Markiewicz, *Polska nauka o literaturze. Zarys rozwoju*, Warszawa 1981.

⁶ R. Skręt, *Historiografia literatury polskiej w XIX stuleciu*, Wrocław 1986.

⁷ *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliograficzny*, t. 1–10, red. J. Czachowska, A. Szałagan, Warszawa 1994–2007.

⁸ Zob. np. *Z dziejów polonistyki warszawskiej*, red. J. Kulczycka-Saloni i in., Warszawa 1964; *Dzieje Katedry Historii Literatury Polskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, red. T. Ulewicz, Kraków 1966; J. Maciejewski, *Dzieje poznańskiej polonistyki uniwersyteckiej*, Poznań 1992; S. Fita, *Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza 1886–1986*, Wrocław 1990; *Złota Księga Wydziału Filologicznego*, red. J. Michalik, W. Walecki, Kraków 2000; T. Dalecka, *Dzieje polonistyki wileńskiej 1919–1939*, Kraków 2003; M. Chrostek, *Złote lata polonistyki lwowskiej (1919–1939)*, Rzeszów 2016; *Stulecie poznańskiej polonistyki (1919–2019)*, t. 1–3, red. S. Wysłouch, B. Judkowiak, A. Piotrowicz,

monumentalnej w obrębie polonistyki będą natomiast zbiorowe monografie poświęcone pamięci wybitnych historyków literatury: Juliusza Kleinera⁹, Stanisława Pigonia¹⁰, Kazimierza Wyki¹¹ czy Juliana Krzyżanowskiego¹² (podaję tylko niektóre przykłady monografii im poświęconych). Publikacje takie, przygotowywane zwykle przez współpracowników i uczniów, niezwykle cenne pod różnymi względami dla historyków nauki, w oczywisty, kulturowo usankcjonowany sposób sprzyjają ujęciom ukazującym ich bohaterów w jak najlepszym świetle, podkreślają osiągnięcia i zasługi¹³.

Wartość obu tych typów historiografii – antykwarycznej i monumentalnej – trudno przecenić, stanowią one nieodzowny składnik refleksji nad dziejami nauki, nie mogą stać się jednak wyłącznymi formami prezentacji jej dorobku. Wymagają dopełnienia w postaci trzeciego z wyróżnionych przez Nietzschego podejść do historii, podejścia krytycznego: takiego, „które nie ma na celu katalogowania, archiwizowania, upamiętniania bądź celebracji danych dokonań i osób, lecz stara się przede wszystkim swój przedmiot badań – w sposób zdystansowany i problemowy – zrozumieć”¹⁴. Historia krytyczna „nie zastąpiła historii antykwarycznej i monumentalnej, lecz [...] nabudowała się na nich jako najmłodsza warstwa większej całości”¹⁵. Również Jerzy Maternicki w projekcie syntezy historii historiografii polskiej zakładał, że będzie to praca, która ujmie swój przedmiot badań nie tylko w rejestrze faktograficznym, lecz także w aspekcie społecznym i kulturowym:

S. Karolak, Poznań 2018–2019 (wydawnictwo to, obok ujęć antykwarycznych i monumentalizujących, zawiera również podejścia krytyczne wobec niektórych badaczek i badaczy).

⁹ Juliusz Kleiner. *Księga zbiorowa o życiu i działalności*, red. F. Araszkiewicz, J. Starnawski, Lublin 1961.

¹⁰ Stanisław Pigoń. *Człowiek i dzieło. Charakterystyki, wspomnienia, materiały*, red. H. Markiewicz, M. Rydlowa, T. Ulewicz, Kraków 1972. Monumentalizujących intencji nietrudno doszukać się również u podstaw takich publikacji jak: *Wokół Stanisława Pigonia. Nad warsztatem naukowym i literackim Uczonego*, red. C. Kłak, Rzeszów 1993; *Non omnis moriar. Studia i szkice o Stanisławie Pigoni*, red. C. Kłak, Rzeszów 1997. Krytycznej interpretacji twórczości naukowej uczonego dostarczają natomiast: M. Janion, *Sprawa Pigonia*, w: *taż, Do Europy tak, ale razem z naszymi umarłymi*, Warszawa 2000, s. 53–71; G. Wołowicz, *Nacjonalizm i filologia. Stanisław Pigoń jako ideolog kultury ludowo-narodowej*, „Teksty Drugie” 2017, nr 6, s. 107–141.

¹¹ Kazimierz Wyka. *Charakterystyki. Wspomnienia. Bibliografia*, red. H. Markiewicz, A. Fiut, Kraków 1978.

¹² *Literatura, komparatystyka, folklor. Księga poświęcona Julianowi Krzyżanowskiemu*, red. M. Bokszczanin, S. Frybes, E. Jankowski, Warszawa 1968.

¹³ Podobnie jak cenne dla historii nauki obituaria, publikacje wspomnieniowe i pożegnalne, np. J. Krzyżanowski, *Na polach elizejskich literatury polskiej. Portrety i wspomnienia*, wybór i oprac. M. Bokszczanin, Warszawa 1997; H. Markiewicz, *Pożegnania*, Kraków 1992; *tenże, Od Tarnowskiego do Kotta*, Kraków 2010; M. Głowiński, *Tęgie głowy. 58 sylwetek humanistów*, Warszawa 2021 (książka ta nie stroni wszakże od ujęć bardziej krytycznych, wybiegających poza konwencję pożegnania).

¹⁴ T. Falkowski, dz. cyt., s. 166.

¹⁵ *Tamże*, s. 166–167.

„Historiografia polska była zawsze silnie zrośnięta z życiem, podlegała jego presji, ale też sama na to życie w mniejszym lub większym stopniu oddziaływała”¹⁶.

Sytuacja metodologiczna w obrębie ponowoczesnej humanistyki, wyrastająca z namysłu nad scjentyistycznymi i obiektywistycznymi uproszczeniami modernistycznej nauki, jej troską o autonomię i metodologiczną indywidualność, sprzyja tego typu krytycznym ujęciom. Współczesnym historykom historiografii czy innych dyscyplin naukowych dostępny jest bogaty zestaw narzędzi pozwalających ukazać językowy (dyskursywny, tekstowy, narracyjny, retoryczny, literacki) oraz społecznie sytuacyjny charakter i pragmatyczny wymiar twórczości humanistycznej. Sytuacja metodologiczna sprzyja też badawczej interdyscyplinarności, likwiduje przegrody w obrębie nauki, umożliwia włączanie do badań elementów heterogenych wobec danej dziedziny. Stworzyła także zupełnie nowe, wymykające się tradycyjnej klasyfikacji koncepcje teoretyczno-badawcze, pozwalające na nowo określić społeczny i kulturowy status wiedzy/nauki, takie chociażby, jak socjologia wiedzy, konstruktywizm społeczny, dekonstrukcjonizm, studia nad nacjonalizmem, feministyczne i genderowe, postkolonialne; podejścia inspirowane teorią nauki Thomasa S. Kuhna, koncepcjami Michela Foucaulta, Rolanda Barthesa czy Pierre’a Bourdieu, żeby wymienić najbardziej znane.

W ponowoczesnej atmosferze naukowej doszło także do zbliżenia literaturoznawstwa teoretycznego oraz narratystycznie zorientowanej teorii i historii historiografii. Nie była to bynajmniej relacja jednostronna, lecz konwergencja ukierunkowań, z jednej strony historyków zainteresowanych metodologicznie pogłębioną refleksją nad narracyjnym wymiarem ich twórczości, z drugiej literaturoznawców, wśród których „zaznaczyły się dążenia, by analizie poddawać nie tylko utwory artystyczne, ale też wypowiedzi z zakresu nauki, polityki czy publicystyki”¹⁷. Prace narratystów, uważnie śledzone także przez filologów, wniosły istotny wkład do ogólnej teorii opowiadania¹⁸, natomiast bogato rozwinięte instrumentarium poetyki, „jako miejsca, w którym dokonuje się swoista synteza wiedzy o tekście, a także synteza metod jego analizy”¹⁹ (nieograniczającej się przecież tylko do

¹⁶ J. Maternicki, dz. cyt., s. 33.

¹⁷ G. Grochowski, *Historia i historie. Narracja historyczna jako gatunek dyskursu*, w: tenże, *Pamięć gatunków. Ponowoczesne dylematy atrybucji gatunkowej*, Warszawa 2018, s. 225.

¹⁸ Tamże. Świadectwem uważnej recepcji sytuacji panującej w obrębie historiografii przez badaczy literatury jest też wypowiedź Teresy Kostkiewiczowej: „dyskusja o statusie i możliwościach poznawczych historii jest dla badacza literatury ważna i pouczająca. Pozwala mu z dystansem odnieść się do własnych przedsięwzięć oraz odrzucić «rodzaj świadomej naiwności metodologicznej», towarzyszącej uprawianiu tej dyscypliny”; też, *Historia literatury w przebudowie*, „Teksty Drugie” 2005, nr 1–2, s. 33. O wzajemnym zainteresowaniu literaturoznawców i historyków zaświadcza też pokonferencyjna książka *Zapisywanie historii. Literaturoznawstwo i historiografia*, red. W. Bolecki, J. Madejski, Warszawa 2010.

¹⁹ M. Głowiński, *Poetyka wobec tekstów nieliterackich*, w: tenże, *Poetyka i okolice*, Warszawa 1992, s. 76.

kwestii narracji, ale również innych wymiarów wypowiedzi, np. stylistycznego, kompozycyjnego, genologicznego, komunikacyjnego, intertekstualnego, semantycznego), staje się zasobem użytecznych narzędzi do badań dzieł historiograficznych²⁰.

Pomimo tej dogodnej sytuacji metodologicznej prac realizujących w taki czy inny sposób formułę historii krytycznej w odniesieniu do historii literatury, jak dotąd, powstało niewiele. Należą do nich artykuły Michała Głowińskiego ujawniające nieuświadomione i niepoddawane kontroli przedmetodologiczne i przedinterpretacyjne założenia dyskursu historycznoliterackiego Juliusza Kleinera²¹. Pisarstwa dawniejszych klasyków polonistyki historycznoliterackiej dotyczą także publikacje powstałe w gdańskim kręgu oddziaływania Marii Janion: Jerzego Keilinga monografia twórczości naukowej Ignacego Chrzanowskiego²² oraz Zygmunta Matrackiego artykuły dotyczące biografistyki historycznoliterackiej Kleinera²³. Prace te rozpatrują dzieła obu uczonych z pozycji światopoglądowych i politycznych, wydobywają ich moralistyczną, społeczno-wychowawczą (patriotyczną) intencję. Pozytywistyczną historiografię literatury przez pryzmat współczesnej metodologii badań literackich i teorii literatury analizował natomiast Kazimierz Cysewski²⁴. Wymienione prace, opublikowane już dość dawno, zrodziły się z inspiracji rodziwej nauki o literaturze, literaturoznawczej odmiany historii idei oraz polskiej wersji strukturalizmu, tym bardziej należy podkreślić ich pionierski charakter. Chronologicznie najnowszą pozycję w tym zbiorze, odzwierciedlającą dzisiejszą świadomość metodologiczną i teoretyczną, stanowi książka *Historie literatury polskiej 1864–1914*²⁵, podejmująca rozmaite aspekty i konteksty (biograficzne, kulturowe, polityczne i ideologiczne) dziejopisarstwa literackiego okresu pozytywizmu i Młodej Polski. Dla przykładu, Marek Pąckiński poddaje w swoim artykule krytycznej analizie dyskurs syntez historycznoliterackich Stanisława Tarnowskiego i Piotra Chmielowskiego z punktu widzenia ogólniejszego fenomenu, jakim był udział historyków literatury w procesie, z gruntu nowoczesnym, konstruowania spójnej i ekskluzywnej kulturowej tożsamości narodowej²⁶.

²⁰ Zob. np. N. Lemann, „Kłęska rozgniecionych nadziei...” – próba literaturoznawczej analizy dzieła Stefana Kieniewicza „Powstanie styczniowe”, „Klio Polska” 5, 2011, s. 169–181; D. Zawadzka, Lelewel i Mickiewicz. Paralela, Białystok 2013.

²¹ M. Głowiński, *Studium lektury. Słowacki czytany przez Kleinera*, w: tenże, *Style odbioru*, Kraków 1977, s. 138–185; tenże, *Juliusza Kleinera młodopolska historia literatury*, „Ruch Literacki” 1988, nr 3, s. 157–171.

²² J. Keiling, *Ignacy Chrzanowski: historia, naród, kultura*, Gdańsk 1991.

²³ Z. Matracki, *Biografistyka literacka Kleinera*, w: *Biografia – geografia – kultura literacka*, red. J. Ziomek, J. Sławiński, Wrocław 1975, s. 139–169; tenże, *Metodologiczne problemy monografii Juliusza Kleinera „Zygmunt Krasiński. Dzieje myśli”*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne” 1989, nr 31, s. 31–55.

²⁴ K. Cysewski, *Między historią badań literackich a teorią literatury*, Olsztyn 2002.

²⁵ *Historie literatury polskiej 1864–1914*, red. U. Kowalczyk, Ł. Książyk, Warszawa 2015.

²⁶ M. Pąckiński, *Hipostazy ciągłości. Nowoczesne historie literatury a ekskluzywna tożsamość narodowa*, w: tamże, s. 33–50.

W ostatnim czasie uwagę badaczy skupiają przede wszystkim dzieje „nowoczesnej” lub „teoretycznej” formacji literaturoznawstwa. W przeciwieństwie do stosującej genetyczne metody wyjaśniania oraz pozostającej w służbie „wyższych wartości” (wychowawczych, patriotycznych, moralnych) tradycyjnej historii literatury, formacja ta traktuje literaturę jako zjawisko samoistne, realizujące tylko sobie właściwe zadania i w związku tym wymagające odrębnych metod poznawczych. Tendencja ta, zainicjowana w Polsce już w 1913 r., jednak bardzo długo odczuwana jako współczesna i aktualna, stała się począwszy od końca XX w. przedmiotem przybyszających opisów historiograficznych. Zarówno takich, które koncentrują się bardziej na rekonstrukcji faktografii oraz prezentacji założeń metodologicznych, dorobku, recepcji oraz potencjału rozwojowego nowoczesnego kierunku badań literackich²⁷, jak i ujęć krytycznych, prowadzonych z różnych pozycji teoretycznych.

To drugie podejście stało się specjalizacją uczonych skupionych wokół Wojciecha Głowali (w tym przypadku można mówić o szkole) jako autora artykułu *Metafory genetyków*²⁸, na swój sposób programowego dla „nieklasycznych” prezentacji historii nauki o literaturze. Zadanie to realizowano z pozycji narratystycznych²⁹, socjologii wiedzy³⁰, konstruktywistyczno-systemowych³¹, dyskursywnych i instytucjonalno-biograficznych³². Z prac powstałych w innych ośrodkach niż wrocławski wskazać należy na poststrukturalistyczną analizę strategii dyskursywnych czołowego przedstawiciela powojennego polskiego strukturalizmu, Janusza Sławińskiego³³; inspirowaną teorią Bourdieu analizę historii pola polskiego językoznawstwa i literaturoznawstwa teoretycznego³⁴; kulturowe ujęcie działalności Koła

²⁷ Zob. np. R. Nycz, *Literaturologia. Spojrzenie wstecz na dzieje nowoczesnej myśli teoretyczno-literackiej w Polsce*, w: tenże, *Język modernizmu. Prolegomena historycznoliterackie*, Wrocław 1997; A. Karcz, *The Polish Formalist School and Russian Formalism*, Rochester–Kraków 2002; *Tradycje polskiej nauki o literaturze. Warszawskie Koło Polonistów po 70 latach*, red. D. Ulicka, M. Adamiak, Warszawa 2008; niektóre rozdziały książki zbiorowej *Strukturalizm w Europie Środkowej i Wschodniej. Wizje i rewizje*, red. D. Ulicka, W. Bolecki, Warszawa 2012; P. Gierowski, *O czeskim projekcie dziejów literatury na tle recepcji praskiego strukturalizmu w Polsce*, Kraków 2013.

²⁸ W. Głowala, *Metafory genetyków*, „Teksty Drugie” 1993, nr 3, s. 112–120.

²⁹ K. Kasztenna, *Z dziejów formy niemożliwej. Wybrane problemy historii i poetyki polskiej powojennej syntezy historycznoliterackiej*, Wrocław 1995. Tematyka tej książki obejmuje w znacznej mierze analizę zjawisk wykraczających poza zjawisko literaturoznawstwa teoretycznego: literaturoznawstwo stalinowskie oraz wznawiane w okresie PRL dawniejsze syntezy historii literatury polskiej.

³⁰ M. Juda-Meloch, *Na ramionach gigantów. Figura autorytetu w polskich współczesnych tekstach literaturoznawczych*, Kraków 2008.

³¹ D. Lewiński, *Strukturalistyczna wyobraźnia metateoretyczna. O procesach paradygmatyzacji w polskiej nauce o literaturze po 1958 roku*, Kraków 2004; B. Ryż, *Koncepcja języka teoretycznoliterackiego strukturalistów polskich*, Wrocław 2013.

³² M. Gorczyński, *Prace u podstaw. Polska teoria literatury w latach 1913–1939*, Wrocław 2009.

³³ E. Januszek, *Dyskurs teoretycznoliteracki Janusza Sławińskiego*, Kraków 2012.

³⁴ T. Zarycki, *Pole językoznawczo-literaturoznawcze w Polsce. W poszukiwaniu strukturalnych czynników jego wzlotów i upadku na przestrzeni „długiego XX wieku”*, w: *Polskie nauki społeczne*

Polonistów Uniwersytetu Poznańskiego³⁵; wreszcie – prace powstające w kręgu Danuty Ulickiej, autorki zakrojonego na szeroką skalę programu antropologicznie zorientowanej historii nowoczesnego literaturoznawstwa polskiego³⁶, zwieńczonego jego wieloaspektową syntezą jako ważnego, lecz niestety zapoznanego zagranicą, a niekiedy także w kraju, uczestnika globalnych przekształceń w badaniach literackich³⁷. Jeśli więc historia nowoczesnej formacji literackiej poszczycić się już może znaczącym dorobkiem, to historia dawniejszych oraz odmiennie niż nowoczesnie realizowanych badań literatury ma jeszcze wiele do zrobienia.

* * *

W dalszej części mojego artykułu chciałbym skupić się bardziej szczegółowo na sytuacji panującej w obu omawianych przeze mnie dyscyplinach w zakresie badań okresu Polski Ludowej. O ile w historii historiografii badania takie stanowią jedną z bardziej wyrazistych jej specjalizacji, to w przypadku historii nauki o literaturze lat 1944–1989 możemy na razie mówić tylko o nielicznych osiągnięciach. Czas akcji kilku z wymienionych powyżej publikacji z zakresu historii nowoczesnego literaturoznawstwa usytuowany jest, przynajmniej w znacznej mierze, w PRL, jednak z racji zastosowanych w nich metodologii zewnętrzne realia życia naukowego nie stanowią zasadniczego kontekstu analitycznego. Wyjątkiem pod tym względem jest niewątpliwie prekursorska książka Katarzyny Kasztennej, obejmująca całość interesującego nas tu okresu oraz uwzględniająca również okoliczności historyczne, w których funkcjonowali twórcy syntez historycznoliterackich.

Sytuacja w badaniach nad stalinowskim etapem dziejów polskiej nauki o literaturze również nie przedstawia się najlepiej. Jerzy Smulski, prezentując w 2009 r. nieliczny, złożony zaledwie z pięciu pozycji bibliograficznych – dwóch książek i trzech artykułów – stan jej dokonań, konkludował: „Jak widać z powyższego wyliczenia, nie jest to wiele, zwłaszcza w konfrontacji z dziejami polskich nauk historycznych, w których wypadku okres stalinizmu został gruntownie opisany (przede wszystkim przez Rafała Stobieckiego)”³⁸. Książka Smulskiego wzbogaciła

w kontekście relacji władzy i zależności międzynarodowych, red. T. Zarycki, Warszawa 2022, s. 185–228; tenże, *Maria Renata Mayenowa and the Forgotten Legacy of Polish Theory of Literature and Poetics*, „Slavonic and East European Review” 2023, nr 3, s. 401–429. Zarycki jest socjologiem i geografem społecznym, a nie polonistą, bada więc historię literaturoznawstwa niejako podwójnie z zewnątrz.

³⁵ A. Kobelska, *Miasto, uniwersytet, literaturoznawstwo. Poznań lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku jako przestrzeń działania członków Koła Polonistów*, Warszawa 2016.

³⁶ D. Ulicka, *Literaturoznawcze dyskursy możliwe. Studia z dziejów nowoczesnej teorii literatury w Europie Środkowo-Wschodniej*, Kraków 2007.

³⁷ *Wiek teorii. Sto lat nowoczesnego literaturoznawstwa polskiego*, t. 1–3, red. D. Ulicka, Warszawa 2020.

³⁸ J. Smulski, „Przewietrzyć zatęchłą atmosferę uniwersytetów”. *Wokół literaturoznawczej polonistyki doby stalinizmu*, Toruń 2009, s. 8.

stan wiedzy o stalinowskiej polonistyce o ważne rozpoznania szczegółowe³⁹, nie pretendowała jednak do ujęcia syntetyzującego, ogarniającego całość tematu. Jak dotąd sytuacja w badaniach nad historią polskiej nauki o literaturze doby stalinowskiej nie uległa wielkiej poprawie. Jest to o tyle zastanawiające, na co słusznie zwrócił uwagę Smulski, że tematycznie pokrewne zjawisko socrealizmu w literaturze polskiej stało się przedmiotem wielostronnego opisu w licznych pracach dużego grona wyspecjalizowanych w tym zagadnieniu badaczy, a ich ustalenia znalazły zwieńczenie w postaci wieloautorskiego *Słownika realizmu socjalistycznego*⁴⁰. Niektóre z tych publikacji dotyczą zresztą zagadnień związanych z produkcją literaturoznawczą stalinizmu, zazwyczaj jednak w szerszym kontekście zjawisk życia literackiego i kulturalnego⁴¹, poszerzając nieco szczupły stan badań nad stalinowskim literaturoznawstwem.

Milowy krok w stronę poprawienia tej sytuacji stanowią efekty realizowanego w Instytucie Badań Literackich PAN w latach 2012–2015 grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki „Instytut Badań Literackich w życiu naukowym, kulturalnym i społecznym PRL w latach 1948–1989. Postawy inteligencji wobec przemian społecznych i politycznych. Monografia środowiska intelektualnego”. Celem tego projektu było „zabezpieczenie materiałów archiwalnych Instytutu Badań Literackich, rejestracja informacji o źródłach do historii IBL, przechowywanych w innych archiwach oraz opracowanie publikacji o dziejach Instytutu w latach 1948–1989”⁴². Jednym z rezultatów projektu jest ośmiotomowa seria wydawnicza *Z historii IBL PAN*, w której, obok dominujących pozycji o charakterze archiwalnym, faktograficznym i wspomnieniowym, znalazły się również pozycje analityczno-interpretacyjne⁴³. Wszystkie wskazane tutaj prace w znaczący sposób uzupełniają wiedzę o historii literaturoznawstwa w okresie Polski Ludowej oraz szeroko wzbogacają bazę materiałową dla jej badaczy, jednak całościowa historia

³⁹ Zbiór ten dopełnia kilka rozdziałów z kolejnej książki J. Smulskiego: *Rozmaitości socrealistyczne (i nie tylko)*, Toruń 2015.

⁴⁰ *Słownik realizmu socjalistycznego*, red. Z. Łapiński, W. Tomasik, Kraków 2004.

⁴¹ Zob. np. A. Artwińska, *Poeta w służbie polityki. O Mickiewiczu w PRL i Goethem w NRD*, Poznań 2009; M. Zawodniak, *Klasowa wizja romantyzmu. „Reakcyjny kanon” i żywy Mickiewicz*, w: tenże, *Teraźniejszość i przeszłość. Studia o życiu literackim socrealizmu*, Bydgoszcz 2007, s. 208–236.

⁴² Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk – Projekty zakończone, ibl.waw.pl (27 VII 2024).

⁴³ M. Kwapiszewski, *Od marksizmu dogmatycznego do humanistyki rozumiejącej. Badania nad romantyzmem w IBL PAN w latach 1948–1989*, Warszawa 2016. Tematowi stalinowskich początków iblowskich badań nad romantyzmem poświęcony jest niewielki fragment tej książki; M. Saganiak, *Strukturalizm. Pytania otwarte*, Warszawa 2016. Książka ta wpisuje się w – zaprezentowany przeze mnie powyżej – nurt badań historii literaturoznawstwa teoretycznego w Polsce; *IBL w PRL I. Studia i wspomnienia*, red. E. Kiślak, Warszawa 2016, tutaj rozprawy M. Zielińskiej o czarnej legendzie IBL, G. Borkowskiej o iblowskich badaniach nad pozytywizmem oraz Z. Ziątka o badaniach literatury współczesnej w IBL.

zarówno IBL PAN, a tym bardziej w ogóle nauki o literaturze tego czasu, to ciągle postulat czekający na realizację.

W przypadku dziejów IBL zasadniczym problemem, z którym musi się zmierzyć jego historyk, jest zdeintegrowany wizerunek tej placówki, z jednej strony obciążonej piętnem stalinowskiego „złego urodzenia”, z drugiej – powszechnie uważanej za niezmiernie zasłużoną dla polskiego literaturoznawstwa. Zagadnienie to dotyczy także, postrzeganych zazwyczaj jako niespójne, biografii jej twórców i zatrudnionych w niej w latach 1948–1956 badaczy: aktywnych uczestników stalinizacji polonistyki, a przecież zasłużonych później reprezentantów polskiej nauki i kultury. Rozwikłanie owych sprzeczności to ważny cel, nie tylko czysto poznawczy, ale też społeczny. Kwestie te ciągle budzą zainteresowanie, a nawet rodzą emocje⁴⁴.

W sytuacji, gdy – mimo wskazanych powyżej dokonań – dużo więcej jest jeszcze do zrobienia, niż zostało już zrobione, warto zwrócić oczy na dorobek nieporównywalnie bardziej zaawansowanej pod tym względem sąsiedzkiej dyscypliny nauki historii. Nie tylko zresztą o jej dokonania tu chodzi. Wyjście poza opłotki swojej dyscypliny naukowej w stronę perspektywy transdyscyplinarnej w przypadku badań nad dziejami nauki w stalinizmie i w ogóle w Polsce Ludowej stwarza dodatkowe szanse poznawcze. Marksizm, w pierwszej połowie lat 50. obligatoryjny dla wszystkich nauk społecznych i humanistycznych (nie tylko ich zresztą), stanowił metodologiczną podstawę dla działań o charakterze międzydyscyplinarnym, łączącym reprezentantów różnych dziedzin nauki. Znajdowało to wyraz chociażby w wielkich, inspirowanych przez ówczesne państwo, konferencjach naukowych, np. na temat odrodzenia, Hugona Kołłątaja czy Adama Mickiewicza, ale także w bardziej autentycznym współdziałaniu naukowym czy organizacyjnym niektórych badaczek i badaczy z różnych dziedzin wiedzy, połączonych podobnymi doświadczeniami biograficznymi (podobnymi, lecz nie całkowicie tożsamymi, gdyż reprezentowali różne pokolenia), wspólnym zespołem wyznawanych wartości oraz podobnie ukierunkowanymi dążeniami ideowo-politycznymi i naukowymi. Stanowili oni dość zwartą grupę, może nawet formację, której losy w obrębie przeobrażeń życia naukowego lat 1944–1989 byłyby tematem wartym opracowania. Mam na myśli takie, przykładowo, postaci jak Witold Kula, Stefan Żółkiewski, Nina Assorodobraj, Jan Kott, Bronisław Baczko czy Maria Janion.

Spojrzenie transdyscyplinarne daje jednak jeszcze coś więcej. Pozwala mianowicie rozpoznać także różnice pomiędzy przebiegiem wypadków w poszczególnych dziedzinach wiedzy, rozpoznać stawki, wyzwania, podziały i strategie postępowania składające się na całość stalinowskiego życia naukowego, które

⁴⁴ Przykładem tego jest recepcja, także prywatna mojej rozmowy-rzeki z Michałem Głowińskim, w tym zwłaszcza jej rozdziałów poświęconych historii IBL PAN; M. Głowiński, G. Wołowicz, *Czas nieprzewidywany. Długa rozprawa bez pana, wójta i plebana*, Warszawa 2018.

w perspektywie tylko jednej dyscypliny (na przykład polonistyki) mogą być z takich czy innych względów trudniejsze do uchwycenia. Jestem pewien, że bez wszechstronnego wglądu w realia życia naukowego polskiego środowiska historycznego tego czasu, jaki umożliwiły mi gruntowne ustalenia historyków historiografii, postrzegałbym ówczesną sytuację w mojej dziedzinie w sposób wadliwy. Formacja literaturoznawcza, jaką uzyskałem, ukierunkowana przede wszystkim na badanie literatury jako autonomicznego szeregu kulturowego, w naturalny sposób zwracała moją uwagę na kwestię, która dla historii polonistyki lat 1948–1956 była ważna, ale nie najważniejsza: na regres metodologiczny w nauce o literaturze wynikający z antyformalistycznego ukierunkowania estetyki stalinowskiej.

Na wieloaspektowy obraz nauki i życia naukowego w zakresie nauki historii doby stalinizmu i lat po 1956 r., obok czterech fundamentalnych monografii wskazanego już w moim tekście Rafała Stobieckiego⁴⁵, składają się – w porządku dat publikacji – książki Macieja Górno⁴⁶, Andrzeja Czyżewskiego⁴⁷, Tadeusza Pawła Rutkowskiego⁴⁸, Zbigniewa Romka⁴⁹, Jana Szumskiego⁵⁰, Tomasza Siewierskiego⁵¹ i Valentina Behra⁵². Dołączyć do tego zbioru należy ważne monografie o inaczej określonej tematyce, ale podejmujące przy okazji także zagadnienia związane z historią historiografii, a także polonistyki, w PRL: Piotra Hübnera⁵³ i Johna Connelly'ego⁵⁴ z zakresu historii nauki oraz Marcina Zarembę⁵⁵ o wykorzystywaniu przeszłości jako narzędzia legitymizacji ustroju socjalistycznego.

⁴⁵ R. Stobiecki, *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce (II połowa lat czterdziestych – początek lat pięćdziesiątych)*, Łódź 1993; tenże, *Historiografia PRL. Ani dobra, ani piękna... ale skomplikowana. Studia i szkice*, Warszawa 2007; tenże, *Historycy polscy wobec wyzwań XX wieku*, Poznań 2014; tenże, *Historiografia PRL. Zamiast podręcznika*, Łódź 2020.

⁴⁶ M. Górny, *Przed wszystkim ma być naród. Marksistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2007.

⁴⁷ A. Czyżewski, *Proces destalinizacji polskiej nauki historycznej w drugiej połowie lat 50. XX wieku*, Warszawa 2007.

⁴⁸ T.P. Rutkowski, *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*, Warszawa 2007; tenże, *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1945–1958. Zarys dziejów*, Toruń 2009; tenże, *Historiografia i historycy w PRL. Szkice*, Warszawa 2019.

⁴⁹ Z. Romek, *Cenzura a nauka historyczna w Polsce 1944–1970*, Warszawa 2010.

⁵⁰ J. Szumski, *Polityka a historia. ZSRR wobec nauki historycznej w Polsce w latach 1945–1964*, Warszawa 2016.

⁵¹ T. Siewierski, *Marian Małowist i krąg jego uczniów. Z dziejów historiografii gospodarczej w Polsce*, Warszawa 2016.

⁵² V. Behr, *Powojenna historiografia polska jako pole walki. Studium z socjologii wiedzy i polityki*, tłum. J. Lembas, P. Szczur, Warszawa 2021.

⁵³ P. Hübner, *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza systemu*, t. 1–2, Wrocław 1992.

⁵⁴ J. Connelly, *Zniewolony uniwersytet: sowietyzacja szkolnictwa wyższego w Niemczech Wschodnich, Czechach i Polsce 1945–1956*, tłum. W. Rodkiewicz, Warszawa 2013.

⁵⁵ M. Zaremba, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2001.

To niewątpliwy kanon w zakresie historii historiografii czasów Polski Ludowej. Dopełniają go liczne rozprawy z czasopism i książek zbiorowych. Dostarczają one, w zależności od preferencji autorów, wnikliwych prezentacji trzech, wyróżnionych przez Stobieckiego, obszarów zainteresowania tej dyscypliny: dziejów instytucji naukowych, założeń teoretyczno-metodologicznych nauki historii oraz zawartych w pracach jej reprezentantów wizji historii narodowej bądź powszechnej⁵⁶. Podkreślić należy także znaczenie ujęć komparatystycznych, dostarczających studiom nad przeszłością polskiej historiografii ważnego kontekstu, jakim była sytuacja panująca w tej dziedzinie w innych krajach tzw. obozu socjalistycznego.

Wskazane przeze mnie prace, podejmując problematykę zaprzęganą przez władzę polityczną nauki historii do własnych celów: „wychowawczego” oddziaływania na społeczeństwo, legitymizacji ustroju, zwalczania jego przeciwników, dobrze wpisują się w nurt badań krytycznych w obrębie badań historycznych, który określić można skrótowymi formułami „użytecznej przeszłości” (*a usable past*) czy „tradycji wynalezionej”. Zarazem wspólną ich właściwością jest interpretowanie socjalizmu i komunizmu w ramach paradygmatu totalitarnego, wysuwającego na pierwszy plan ideologię jako główny motor działań marksistowskich agentów historii, komunizm zaś traktującego jako „ideokrację”, zawsze tożsamą z sobą samą w czasie i przestrzeni⁵⁷. W zakresie historii nauki podejście takie owocuje ujęciami formułowanymi z punktu widzenia fundamentalnych wartości autonomii badań i instytucji naukowych oraz pluralizmu życia naukowego, przeciwstawianych komunistycznej wizji nauki upartyjnionej. Notabene, paradygmat totalitarny dominuje również w pracach na temat historii literaturoznawstwa teoretycznego⁵⁸, którego relacje z lewicą i marksizmem były dużo bardziej złożone, niż jest w stanie pokazać ta perspektywa badawcza. Stalinowska przerwa w stuletnich dziejach nowoczesnej formacji w badaniach literackich to nadal najtrudniejszy, bardzo rzadko podejmowany problem.

W taki właśnie – antytotalitarny – sposób ukierunkowane są w polskiej historiografii historii okresu Polski Ludowej prezentacje aspektu organizacyjno-instytucjonalnego nauki historii (np. takie tematy jak likwidacji samorządności uczonych, organizacja Instytutu Historii PAN, mającego zarządzać scentralizowaną i planową produkcją naukową w zakresie historiografii), przekształcenia personalne w obrębie środowiska historycznego, biografie niektórych uczonych, zarówno robiących karierę w nowym ustroju, jak i tych, których uznawano za wrogów politycznych czy ideowych.

⁵⁶ R. Stobiecki, *Historia historiografii Jerzego Topolskiego*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 51, 2021, s. 406.

⁵⁷ E. Traverso, *Historia jako pole bitwy. Interpretacja przemocy w XX wieku*, tłum. Ś.F. Nowicki, Warszawa 2014, s. 72.

⁵⁸ Sam zresztą w taki sposób pisałem na pokrewny temat nowoczesności literackiej w okresie PRL; G. Wołowicz, *Nowocześni w PRL. Przyboś i Sandauer*, Wrocław 1999.

W pracach podejmujących problematykę metodologiczną na plan pierwszy wysuwane są zagadnienia kodyfikacji i instytucjonalizacji marksizmu jako obligatoryjnej metodologii badań, konferencji w Otwocku czy sporu o kryteria postępu jako przejawu starcia tendencji liberalnych i dogmatycznych wśród historyków. W zakresie badań nad narracjami historiograficznymi na czoło wysuwa się natomiast wątek instrumentalizacji przeszłości na użytek potrzeb współczesnych: łączenie „treści wynikających z zaakceptowania podstawowych składników doktryny marksizmu-leninizmu oraz tych wątków narodowej przeszłości, które mogły zostać uznane za historyczną legitymację nowego systemu”⁵⁹.

Historia historiografii okresu PRL ma jednak też już własną historię – stopniowego połączania określającego ją paradygmatu totalitarnego, niuansowania niektórych ocen, komplikowania pewnych obrazów, w tym także w odniesieniu do okresu stalinizmu. Sądzę, że ważnym kontekstem tego procesu były kolejne odsłony tzw. sporu o politykę historyczną, w którym środowisko historyków historiografii odegrało ważną rolę, krytycznie odnosząc się do programu instrumentalizacji przeszłości lansowanego przez prawicowych ideologów w rodzaju Marka Cichockiego, Tomasza Merty czy Dariusza Gawina. W pełni podzielam przekonanie Haydena White’a o emancypacyjnej funkcji nauki historii. Oparta na antytotarytnych założeniach polska historiografia historii PRL świetnie zrealizowała tę funkcję, rozpoznając zagrożenia niesione przez nową koncepcję historii partyjnej⁶⁰. Zgadzam się jednak także z innym jeszcze stanowiskiem amerykańskiego teoretyka i historyka historiografii. Zwraca on mianowicie uwagę, choć jest to myśl mająca wielu autorów, na kontekstualny charakter przedstawień historycznych: historycy podlegają okolicznościom, w których tworzą, ale też sami swoimi działaniami wpływają na rzeczywistość⁶¹.

Proces „renacjonalizacji pamięci zbiorowej”, postępujący w byłych krajach bloku socjalistycznego, którego to zjawiska program polityki historycznej jest polską aktualizacją⁶², niesie zagrożenie wymagające bezpośredniej reakcji. Stanowi zarazem okoliczność uruchamiającą namysł historyczny, doświadczenie pozwalające dostrzec to, co było dotąd prześlepione lub widziane w niewłaściwy sposób. Daje to szansę na nową perspektywę w myśleniu o historii, w tym także historii Polski Ludowej.

Rewizji w podejściu do interpretacji dziejów PRL domagał się Andrzej Walicki już w latach 80. W warunkach narastającego konfliktu społecznego postulat ten

⁵⁹ R. Stobiecki, *Historiografia PRL...*, s. 61.

⁶⁰ Zob. np. *Pamięć i polityka historyczna. Doświadczenia Polski i jej sąsiadów*, red. S.M. Nowiński, J. Pomorski, R. Stobiecki, Łódź 2008; P. Machcewicz, *Spory o historię 2000–2011*, Kraków 2012.

⁶¹ J. Muchowski, *Polityka pisarstwa historycznego. Refleksja teoretyczna Haydena White’a*, Warszawa–Toruń 2015, s. 67.

⁶² E. Traverso, dz. cyt., s. 315.

był sytuacyjnie niefortunny, niezrozumiały, czasem gwałtownie odrzucany, tym bardziej że historiograficzne stanowisko łączyło się w nim z polityczną krytyką – jak to określał uczony – fundamentalistycznego antykomunizmu ówczesnej opozycji⁶³. Współcześnie postulowane przez Walickiego odejście od praktyki uznawania całej historii lat 1944–1989 jako jednorodnie totalitarnej nie budzi już takich kontrowersji, dobrze przyjęło się także na gruncie historii historiografii tego okresu. Sądzę, że dzisiaj, we wspomnianym kontekście procesu renacjonalizacji pamięci zbiorowej w Polsce i innych krajach postkomunistycznych, potrzebny jest kolejny krok w studiach nad historią nauki i biografiami uczonych okresu Polski Ludowej. Przenikliwą, świadczącą o głębokiej samoświadomości intelektualnej refleksję Rafała Stobieckiego o pokoleniowym (a więc kulturowym), określonym przez negatywne doświadczenie późnego PRL, charakterze jego prac, traktuję jako otwarcie pola dla, wynikających z bliższych nam czasowo doświadczeń, nowych konceptualizacji badawczych⁶⁴.

Uważam mianowicie, że w większym, niż robiono to u nas dotąd zakresie, należy patrzeć na dzieje nauki w PRL w kontekście radzieckiej metropolii. Prekursorska pod tym względem jest u nas książka Jana Szumskiego⁶⁵. Impulsu w tym zakresie dostarczyć mogą również prace badaczek i badaczy anglosaskich oraz rosyjskich, kontynuujących tradycję rewizjonistycznego paradygmatu historii stalinizmu w ZSRR. Podejście to interpretuje formułowane wówczas treści ideologiczne jako wtórne wobec sytuacji i praktyk społecznych – motywowane przez pragmatykę polityczną, różnego rodzaju przygodności, interesy, impulsy, również oddolne. Odwrotnie więc niż w paradygmacie totalitarnym, który na rzeczywistość świata komunizmu patrzy przez pryzmat jego ideologii rozumianej jako „zbiór skodyfikowanej doktryny, wywodzącej się z tekstów kanonicznych i narzuconej przez reżim biernej ludności”⁶⁶. Innymi słowy: „Ideologią może być to, co ludzie «myślą i mówią o tym, co robią», ale najbardziej produktywnie bada się ją w powiązaniu z praktyką polityczną, z «tym, co robią»”⁶⁷. Przedmiotem badań realizowanych zgodnie z tą formułą stał się również znamieny dla okresu stalinowskiego zwrot narodowy, z jego kolejnymi, prowadzącymi konsekwentnie w tym samym kierunku odsłonami w różnych dziedzinach życia społecznego, kultury i nauki, w latach 30.

⁶³ A. Walicki, *Myśli o sytuacji politycznej i moralno-psychologicznej w Polsce*, „Aneks” 1984, nr 35, s. 82–104; tenże, *Spotkania z Miłoszem*, Londyn 1985.

⁶⁴ *Po co nam historia historiografii? Z prof. Rafałem Stobieckim rozmawia Tomasz Siewierski*, „Nowe Książki” 2021, nr 7/8, s. 9.

⁶⁵ J. Szumski, dz. cyt.

⁶⁶ S. Fitzpatrick, *Revisionism in Retrospect. A Personal View*, „Slavic Review” 2008, nr 3, s. 700.

⁶⁷ R.G. Suny, *Writing Russia. The Work of Sheila Fitzpatrick*, w: *Writing the Stalin Era. Sheila Fitzpatrick and Soviet Historiography*, red. G. Alexopoulos, J. Hessler, K. Tomoff, New York 2011, s. 9. Suny, przedstawiciel młodszego pokolenia szkoły rewizjonistycznej, relacjonuje tutaj stanowisko S. Fitzpatrick, wyrażone w jej artykule *Politics as Practice. Thoughts on a New Soviet Political History*, „Kritika” 5, 2004, nr 1, s. 37.

i po wojnie (kampania przeciw tzw. kosmopolityzmowi, tezy Stalina o języku). Jednym ze spektakularnych przejawów tego procesu była zmiana w podejściu do historii narodowej od krytycznego do afirmatywnego⁶⁸. Podobny zwrot nastąpił również wobec tradycji literackiej⁶⁹.

Na czym w praktyce mogłaby polegać rewizja historii nauk humanistycznych, sformułowana z punktu widzenia kulturowo ujętej problematyki narodu i nacjonalizmu, skrótowo zademonstruję na przykładzie porównawczej analizy dziejów IBL PAN i IH PAN.

W dotychczasowej literaturze przedmiotu na temat historii nauki w Polsce Ludowej środowisko polonistyczne postrzegane jest jako to, gdzie marksistowska „przebudowa” przebiegła wcześniej i sprawnie, natomiast powstały już w lipcu 1948 r. Instytut Badań Literackich prezentowany jako placówka wytyczająca drogę wprowadzania do polskiej humanistyki stalinowskiego wzorca organizacyjnego i ideologicznego⁷⁰. To odium prekursora stalinizmu ciąży na IBL do dzisiaj. W rzeczywistości, zgoda polityczna na jego założenie wyrażona została już w 1947 r., o czym zresztą wspomina Piotr Hübner, a więc w odmiennej sytuacji politycznej i ideologicznej niż ta, która powstała po przesileniu politycznym późnym latem 1948 r. IBL był tworem, że tak powiem, marksizmu krajowego, polityki kulturalnej i naukowej formowanej i realizowanej w ramach gomułkowskiej polskiej drogi do socjalizmu. Ze stalinizmem, w intencji jego organizatorów, nie miał nic wspólnego.

Zarówno dawniejsi, jak i współcześni badacze polityki kulturalnej PPR⁷¹ wskazują na charakterystyczny dla jej wczesnego okresu personalny, indywidualny, wręcz „autorski” charakter inicjatyw programowych i instytucjonalnych podejmowanych wówczas w polu literatury, sztuki i humanistyki przez skupionych wokół partii

⁶⁸ Mam na myśli np. następujące prace: R.G. Suny, *The Revenge of the Past. Nationalism, and the Collapse of the Soviet Union*, Stanford 1993; T. Martin, *The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*, Ithaca–London 2001; D. Brandenberger, *National Bolshevism. Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931–1956*, Cambridge (MA) 2002; *Epic Revisionism. Russian History and Literature as Stalinist Propaganda*, red. K.M.F. Platt, D. Brandenberger, Madison (WI) 2006; zob. też: S. Ciesielski, *Stalin a historia*, Łomianki 2018. Temat narodowego zwrotu w obrębie komunizmu polskiego podejmuje również M. Zaremba, jednak w ramach paradygmatu totalitarnego w jego najmocniejszej z możliwych wersji, prowadzącej do konstatacji o esencjonalnej tożsamości komunizmu i nazizmu; tenże, dz. cyt. Ważną pomocą i punktem odniesienia dla badania tej tematyki w Polsce jest natomiast książka M. Górno; tenże, dz. cyt.

⁶⁹ Zob. np. D. Brandenberger, „The People’s Poet”. *Russocentric Populism During the USSR’S Official 1937 Pushkin Commemoration*, „Russian History/Histoire Russe” 1999, nr 1, s. 65–73.

⁷⁰ P. Hübner, dz. cyt., t. 1, s. 441; J. Sławiński, *IBL od przedwczoraj do jutra. Rozmawiam z „Kulturą Niezależną”*, „Kultura Niezależna” 1988, nr 43; przedruk w: tenże, *Prace wybrane*, t. 3: *Teksty i teksty*, Kraków 2000, s. 307.

⁷¹ B. Fijałkowska, *Polityka i twórcy (1948–1959)*, Warszawa 1985, s. 58–59; K. Kersten, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Poznań 1990, s. 362–363; E. Krasucki, *Międzynarodowy komunista. Jerzy Borejsza. Biografia polityczna*, Warszawa 2009, s. 13–14, 111–119.

intelektualistów i działaczy, takich jak Władysław Bieńkowski, Leon Kruczkowski, Jerzy Borejsza, Karol Kuryluk czy współtwórcy IBL: Stefan Żółkiewski i Jan Kott. Przy niewątpliwych różnicach pomiędzy np. hasłem „łagodnej rewolucji” Borejszy a postulatem „trzeciej reformy” Żółkiewskiego i Kotta, wszystkie te postaci łączyła wspólna, wywiedziona z autobiograficznych doświadczeń lat 30. i okresu wojny antynacjonalistyczna i antyfaszystowska motywacja postulowanego zwrotu marksistowskiego w polskiej kulturze i nauce oraz wzorzec Frontu Ludowego jako właściwego – niedogmatycznego *modus operandi* polityki wobec inteligencji twórczej. W dwubiegunowo zdefiniowanym świecie zimnowojennej rywalizacji socjalizmu/komunizmu i kapitalizmu wzorzec radziecki zyskał status uniwersalnej normy ideologicznej, odrzucającej wszelkie lokalne próby realizacji idei rewolucyjno-socjalistycznej jako – paradoksalnie – „prawicowo-nacjonalistyczne” herezje.

Wśród historyków wypadki przebiegały inaczej niż w polonistyce. Okazali się oni wyjątkowo oporni na sugestie „przebudowy” płynące ze strony, nielicznych zresztą w tym gronie, zwolenników marksizmu. Zaświadczają o tym losy Marksistowskiego Zrzeszenia Historyków, działającego nieudolnie i izolowanego w środowisku. W tekstach iblowskich marksistów z początku lat 50. nierzadko pojawiają się pretensje na słaby postęp marksistowskich badań historycznych w Polsce, utrudniający polonistom rozwijanie ich własnej pracy. Z tego powodu niejednokrotnie sami musieli wyręczać historyków z ich zadań, prowadzić na własną rękę studia nad gospodarczo-społeczną bazą kulturalnej nadbudowy, stanowiącej przecież główny przedmiot ich zainteresowań.

Bez wątpienia najbardziej intrygującym wydarzeniem w dziejach nauki historii okresu stalinizmu są wypadki związane z genezą, powstałego w 1953 r., Instytutu Historii PAN. Fakt, że najwyższe czynniki partyjno-państwowe powierzyły kierownictwo i organizację tej placówki uczonym bezpartyjnym, a nie historykom związanym z PZPR, oceniany jest w literaturze przedmiotu ambiwalentnie. We wcześniejszych ujęciach decyzje Tadeusza Manteuffla czy Aleksandra Gieysztora o współpracy z władzą nierzadko kontrastowane są z postawą tych historyków, którzy trwali w pozycji niezłomnego oporu wobec komunizmu. W nowszych publikacjach wysuwa się na plan pierwszy pozytywne dla sytuacji historiografii w PRL konsekwencje faktu, że walkę o dominację w polu nauki o przeszłości zdobyli badacze o niekomunistycznym rodowodzie⁷².

Wydarzenie to, jak sądzę, wiązało się z pragmatyką stalinowskiego podejścia do historii, o której pisałem powyżej. W opinii władzy tylko profesjonalni uczeni, funkcjonujący w obrębie polskiej tradycji historiograficznej, zdolni byli dostarczyć komunistycznemu państwu tysiącletniego rodowodu – wpisać je w ciąg narodowych dziejów, w narodowy mit, podobnie jak po „rozgromieniu” szkoły Michaiła Pokrowskiego robili to uczeni radzieccy. Żanna Kormanowa,

⁷² V. Behr, dz. cyt., s. 39–92.

„sekcjarska” marksistka, w przeciwieństwie do profesjonalnych, tradycyjnych historyków, takich jak w przypadku ZSRR mediewista Borys Grekow, nie potrafiłaby wykonać tego zadania. W tym sensie geneza IH PAN miała ściśle stalinowski charakter, w przeciwieństwie do IBL PAN, który powołały do życia zupełnie inne okoliczności. Nie dokonuję tego porównania po to, by wywyższyć IBL PAN, a tym bardziej poniżyć IH PAN i jego założycieli, postaci wybitne, mające z nacjonalizmem własne porachunki. Staram się tylko zrozumieć logikę wydarzeń. W jaki sposób pracownikom IH udało się wywiązać się z przydzielonego im zadania, jest sprawą wartą analizy.

Rozziew pomiędzy rewolucyjnymi deklaracjami i solidarystyczno-nacjonalistyczną praktyką stalinizmu stał się tematem inspirujących uwag Witolda Kuli, aktywnego uczestnika zarysowanych tu wypadków, bezpartyjnego marksisty. W tradycjonalistycznym podejściu stalinowskiej władzy do przeszłości, zarówno w ZSRR, jak i w Polsce, widział on próbę „ideologicznego porozumienia mniejszości z większością w drodze manifestowania przez ruch mniejszości przywiązania do wartości drogiej większości, niezależnie od tego, czy zasługiwały na to czy nie”⁷³. Dodawał do tych słów ważną obserwację na temat sytuacji panującej w środowisku badaczy przeszłości po październikowym przełomie: „Historycy tradycyjni oskarżają historiografię polską lat 1948–1955 o nadmierny rewizjonizm i pomniejszanie tradycji narodowych. [...] Historyków od dawna związanych z ruchem postępowym zaskoczył w tych latach fakt odwrotny: nacisk w kierunku apologetycznym, nietykalność «świętości narodowych», hagiografizm. Rozbieżność tych odczuć daje wiele do myślenia”⁷⁴.

Przytoczoną tutaj opinię Kuli, chociaż sformułowaną już dawno, uważam za jedną z najbardziej przenikliwych interpretacji okresu stalinizmu, z jakimi się spotkałem. W pełni solidaryzował się z nią zresztą Żółkiewski⁷⁵. Komplikuje ona obraz epoki, wprowadza perspektywę zbyt słabo dotąd uwzględnianą w jej prezentacjach i ocenach, zmierzających zazwyczaj do dwubiegunowego podziału na zdeklarowanych stalinistów oraz ich ubezwłasnowolnione ofiary: perspektywę tych, którzy, głęboko krytyczni wobec tradycyjnego wzorca polskiej kultury, w drugiej połowie lat 30., w czasie okupacji czy po 1945 r. opowiedzieli się po stronie postulatów radykalnej lewicy w imię całkowicie przeciwnych dążeń niż te, które stały się celem stalinowskiej władzy. Uwzględnienie w badaniach

⁷³ W. Kula, *Rozważania o historii*, Warszawa 1958, s. 155.

⁷⁴ Tamże.

⁷⁵ S. Żółkiewski, *Kultura i polityka*, Warszawa 1958, s. 255–256: „Kula bystro i bardzo krytycznie analizuje błędy minionego okresu w zakresie odnowy [...] kanonu kultury. Atakuje metodę «zbliżania» do społeczeństwa wielkich radykałów i nowatorów naszej przeszłości poprzez kołtuńskie wyposażenie ich w cechy właśnie tradycyjne. Piętnuje fałszowanie i przemilczanie przeszłości, tuszowanie rzekomych błędów lub ozdabianie rzekomymi osiągnięciami (z punktu widzenia aktualnej doktryny politycznej) działalności i myśli wielkich ludzi przeszłości”.

również tej perspektywy pozwoli – myślę – dodać do opowieści o ówczesnym życiu naukowym kolejny ważny wątek: odsłonić stawki, o jakie wówczas grano, pokazać, że nie wszystkie karty znajdowały się po jednej stronie stołu, a stalinizm stanowił wyzwanie również dla tych, którzy, wydawałoby się, te karty rozdają i z góry mają zapewnione zwycięstwo.

Takie podejście do stalinowskiego okresu w dziejach polskiej nauki pozwoli, jak sądzę, uczynić bardziej zrozumiałymi i konsekwentnymi biografie działających wtedy postaci czy historię takich instytucji, jak IBL PAN. Na nowo też zinterpretować pewne publikacje czy wydarzenia (uchwycić np. sens tzw. sporu o liberalizm, w którym janusowe, dwuznaczne oblicze stalinizmu ujawniło się bardzo wyraźnie) oraz wyjaśnić pewne ówczesne paradoksy (np. to, że członkami założonej w 1952 r. PAN czy rad naukowych jej instytutów zostawali również uczeni o jednoznacznie narodowym nastawieniu). Proponowane w moim tekście transdyscyplinarne ujęcie historii nauki z pewnością pomogłoby w realizacji tych zadań.

Bibliografia

- A. Artwińska, *Poeta w służbie polityki. O Mickiewiczu w PRL i Goethem w NRD*, Poznań 2009
- V. Behr, *Powojenna historiografia polska jako pole walki. Studium z socjologii wiedzy i polityki*, tłum. J. Lembas, P. Szczur, Warszawa 2021
- D. Brandenberger, *National Bolshevism. Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931–1956*, Cambridge (MA) 2002
- D. Brandenberger, "The People's Poet". *Russocentric Populism During the USSR's Official 1937 Pushkin Commemoration*, „Russian History/Histoire Russe” 1999, nr 1, s. 65–73
- M. Chrostek, *Złote lata polonistyki lwowskiej (1919–1939)*, Rzeszów 2016
- S. Ciesielski, *Stalin a historia*, Łomianki 2018
- J. Connelly, *Zniewolony uniwersytet. Sowietyzacja szkolnictwa wyższego w Niemczech Wschodnich, Czechach i Polsce 1945–1956*, tłum. W. Rodkiewicz, Warszawa 2013
- K. Cysewski, *Mędzy historią badań literackich a teorią literatury*, Olsztyn 2002
- A. Czyżewski, *Proces destalinizacji polskiej nauki historycznej w drugiej połowie lat 50. XX wieku*, Warszawa 2007
- T. Dalecka, *Dzieje polonistyki wileńskiej 1919–1939*, Kraków 2003
- Dzieje Katedry Historii Literatury Polskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, red. T. Ulewicz, Kraków 1966
- Epic Revisionism. Russian History and Literature as Stalinist Propaganda*, red. K.M.F. Platt, D. Brandenberger, Madison (WI) 2006
- T. Falkowski, *Cztery tezy o historii historiografii*, „Historia@Teoria” 1, 2017, nr 3, s. 159–167
- B. Fijałkowska, *Polityka i twórcy (1948–1959)*, Warszawa 1985
- S. Fita, *Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza 1886–1986*, Wrocław 1990
- S. Fitzpatrick, *Revisionism in Retrospect. A Personal View*, „Slavic Review” 2008, nr 3, s. 682–704
- P. Gierowski, *O czeskim projekcie dziejów literatury na tle recepcji praskiego strukturalizmu w Polsce*, Kraków 2013
- W. Głowala, *Metafory genetystów*, „Teksty Drugie” 1993, nr 3, s. 112–120
- M. Głowiński, *Juliusza Kleinera młodopolska historia literatury*, „Ruch Literacki” 1988, nr 3, s. 157–171

- M. Głowiński, *Poetyka wobec tekstów nieliterackich*, w: tenże, *Poetyka i okolice*, Warszawa 1992, s. 70–86
- M. Głowiński, *Studium lektury. Słowacki czytany przez Kleinera*, w: tenże, *Style odbioru*, Kraków 1977, s. 138–185
- M. Głowiński, *Tęgie głowy. 58 sylwetek humanistów*, Warszawa 2021
- M. Głowiński, G. Wołowicz, *Czas nieprzewidywany. Długa rozprawa bez pana, wójta i plebana*, Warszawa 2018
- M. Gorczyński, *Prace u podstaw. Polska teoria literatury w latach 1913–1939*, Wrocław 2009
- M. Górny, *Przed wszystkim ma być naród. Marksistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2007
- G. Grochowski, *Historia i historie. Narracja historyczna jako gatunek dyskursu*, w: tenże, *Pamięć gatunków. Ponowoczesne dylematy atrybucji gatunkowej*, Warszawa 2018, s. 222–245
- Historie literatury polskiej 1864–1914*, red. U. Kowalczuk, Ł. Książyk, Warszawa 2015
- P. Hübner, *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza systemu*, t. 1–2, Wrocław 1992
- IBL w PRL I. Studia i wspomnienia*, red. E. Kiślak, Warszawa 2016
- M. Janion, *Sprawa Pigoń*, w: tenże, *Do Europy tak, ale razem z naszymi umarłymi*, Warszawa 2000, s. 53–71
- E. Januszek, *Dyskurs teoretycznoliteracki Janusza Sławińskiego*, Kraków 2012
- M. Juda-Meloch, *Na ramionach gigantów. Figura autorytetu w polskich współczesnych tekstach literaturoznawczych*, Kraków 2008
- Juliusz Kleiner, *Księga zbiorowa o życiu i działalności*, red. F. Araszkiewicz, J. Starnawski, Lublin 1961
- A. Karcz, *The Polish Formalist School and Russian Formalism*, Rochester–Kraków 2002
- K. Kasztenna, *Z dziejów formy niemożliwej. Wybrane problemy historii i poetyki polskiej powojennej syntezy historycznoliterackiej*, Wrocław 1995
- Kazimierz Wyka, *Charakterystyki. Wspomnienia. Bibliografia*, red. H. Markiewicz, A. Fiut, Kraków 1978
- J. Keiling, *Ignacy Chrzanowski: historia, naród, kultura*, Gdańsk 1991
- K. Kersten, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Poznań 1990
- A. Kobelska, *Miasto, uniwersytet, literaturoznawstwo. Poznań lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku jako przestrzeń działania członków Koła Polonistów*, Warszawa 2016
- T. Kostkiewiczowa, *Historia literatury w przebudowie*, „Teksty Drugie” 2005, nr 1–2, s. 22–43
- E. Krasucki, *Międzynarodowy komunista. Jerzy Borejsza. Biografia polityczna*, Warszawa 2009
- J. Krzyżanowski, *Na polach elizejskich literatury polskiej. Portrety i wspomnienia*, wybór i oprac. M. Bokszczanin, Warszawa 1997
- W. Kula, *Rozważania o historii*, Warszawa 1958
- M. Kwapiszewski, *Od marksizmu dogmatycznego do humanistyki rozumiejącej. Badania nad romanizmem w IBL PAN w latach 1948–1989*, Warszawa 2016
- N. Lemann, „Kłęska rozgniecionych nadziei...” – próba literaturoznawczej analizy dzieła Stefana Kieniewicza „Powstanie styczniowe”, „Klio Polska” 5, 2011, s. 169–181
- D. Lewiński, *Strukturalistyczna wyobraźnia metateoretyczna. O procesach paradygmatyzacji w polskiej nauce o literaturze po 1958 roku*, Kraków 2004
- Literatura, komparatystyka, folklor. Księga poświęcona Julianowi Krzyżanowskiemu*, red. M. Bokszczanin, S. Frybes, E. Jankowski, Warszawa 1968
- P. Machciewicz, *Spory o historię 2000–2011*, Kraków 2002
- J. Maciejewski, *Dzieje polonistyki uniwersyteckiej*, Poznań 1992
- H. Markiewicz, *Od Tarnowskiego do Kotta*, Kraków 2010
- H. Markiewicz, *Polska nauka o literaturze. Zarys rozwoju*, Warszawa 1981
- H. Markiewicz, *Pożegnania*, Kraków 1992

- T. Martin, *The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*, Ithaca–London 2001
- J. Maternicki, *Historia historiografii polskiej – czas na syntezę*, w: *W kręgu historii historiografii i polityki*, Łódź 1997, s. 25–38
- Z. Matracki, *Biografistyka literacka Kleinera*, w: *Biografia – geografia – kultura literacka*, red. J. Ziomek, J. Sławiński, Wrocław 1975, s. 139–169
- Z. Matracki, *Metodologiczne problemy monografii Juliusza Kleinera „Zygmunt Krasiński. Dzieje myśli”*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne” 1989, nr 31, s. 31–55
- J. Muchowski, *Polityka pisarstwa historycznego. Refleksja teoretyczna Haydena White’a*, Warszawa–Toruń 2015
- Non omnis moriar. Studia i szkice o Stanisławie Pigoni*, red. C. Kłak, Rzeszów 1997
- R. Nycz, *Literaturologia. Spojrzenie wstecz na dzieje nowoczesnej myśli teoretycznoliterackiej w Polsce*, w: tenże, *Język modernizmu. Prolegomena historycznoliterackie*, Wrocław 1997, s. 191–221
- Pamięć i polityka historyczna. Doświadczenia Polski i jej sąsiadów*, red. S.M. Nowinowski, J. Pomorski, R. Stobiecki, Łódź 2008
- M. Pąkiński, *Hipostazy ciągłości. Nowoczesne historie literatury a ekskluzywna tożsamość narodowa*, w: *Historie literatury polskiej 1864–1914*, red. U. Kowalczuk, Ł. Książyk, Warszawa 2015, s. 33–50
- Po co nam historia historiografii? Z prof. Rafałem Stobieckim rozmawia Tomasz Siewierski*, „Nowe Książki” 2021, nr 7/8, s. 4–9
- Z. Romek, *Cenzura a nauka historyczna w Polsce 1944–1970*, Warszawa 2010
- T.P. Rutkowski, *Historiografia i historycy w PRL. Szkice*, Warszawa 2019
- T.P. Rutkowski, *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*, Warszawa 2007
- T.P. Rutkowski, *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1945–1958. Zarys dziejów*, Toruń 2009
- B. Ryż, *Koncepcja języka teoretycznoliterackiego strukturalistów polskich*, Wrocław 2013
- M. Saganik, *Strukturalizm. Pytania otwarte*, Warszawa 2016
- S. Sawicki, *Początki syntezy historycznoliterackiej w Polsce. O sposobach syntetycznego ujmowania literatury w I połowie w. XIX*, Warszawa 1969
- T. Siewierski, *Marian Małowist i krąg jego uczniów. Z dziejów historiografii gospodarczej w Polsce*, Warszawa 2016
- R. Skręt, *Historiografia literatury polskiej w XIX stuleciu*, Wrocław 1986
- J. Sławiński, *IBL od przedwczoraj do jutra. Rozmawiam z „Kulturą Niezależną”*, w: tenże, *Prace wybrane*, t. 3: *Teksty i teksty*, Kraków 2000, s. 299–328
- Słownik badaczy literatury polskiej*, t. 1–10, red. J. Starnawski, Łódź 1994–2009
- Słownik realizmu socjalistycznego*, red. Z. Łapiński, W. Tomasik, Kraków 2004
- J. Smulski, *„Przewietrzyć zatęchłą atmosferę uniwersytetów”. Wokół literaturoznawczej polonistyki doby stalinizmu*, Toruń 2009
- J. Smulski, *Rozmaitości socrealistyczne (i nie tylko)*, Toruń 2015
- Stanisław Pigoń, *Człowiek i dzieło. Charakterystyki, wspomnienia, materiały*, red. H. Markiewicz, M. Rydlowa, T. Ulewicz, Kraków 1972
- J. Starnawski, *Dzieje wiedzy o literaturze polskiej (do końca wieku XVIII)*, Wrocław 1984
- R. Stobiecki, *Historia historiografii Jerzego Topolskiego*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 51, 2001, s. 395–409
- R. Stobiecki, *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce (II połowa lat czterdziestych – początek lat pięćdziesiątych)*, Łódź 1993
- R. Stobiecki, *Historiografia PRL. Ani dobra, ani piękna... ale skomplikowana. Studia i szkice*, Warszawa 2007
- R. Stobiecki, *Historycy polscy wobec wyzwań XX wieku*, Poznań 2014

- R. Stobiecki, *Historiografia PRL. Zamiast podręcznika*, Łódź 2020
- Strukturalizm w Europie Środkowej i Wschodniej. Wzję i rewizje*, red. D. Ulicka, W. Bolecki, Warszawa, 2012
- Stulecie poznańskiej polonistyki (1919–2019)*, t. 1–3, red. S. Wysłouch, B. Judkowiak, A. Piotrowicz, S. Karolak, Poznań 2018–2019
- R.G. Suny, *The Revenge of the Past. Nationalism, and the Collapse of the Soviet Union*, Stanford 1993
- R.G. Suny, *Writing Russia. The Work of Sheila Fitzpatrick*, w: *Writing the Stalin Era. Sheila Fitzpatrick and Soviet Historiography*, red. G. Alexopoulos, J. Hessler, K. Tomoff, New York 2011, s. 1–19
- J. Szumski, *Polityka a historia. ZSRR wobec nauki historycznej w Polsce w latach 1945–1964*, Warszawa 2016
- Tradycje polskiej nauki o literaturze. Warszawskie Koło Polonistów po 70 latach*, red. D. Ulicka, M. Adamiak, Warszawa 2008
- E. Traverso, *Historia jako pole bitwy. Interpretacja przemocy w XX wieku*, tłum. Ś.F. Nowicki, Warszawa 2014
- D. Ulicka, *Literaturoznawcze dyskursy możliwe. Studia z dziejów nowoczesnej teorii literatury w Europie Środkowo-Wschodniej*, Kraków 2007
- A. Walicki, *Myśli o sytuacji politycznej i moralno-psychologicznej w Polsce*, „Aneks” 1984, nr 35, s. 82–104
- A. Walicki, *Spotkania z Miłozem*, Londyn 1985
- Wiek teorii. Sto lat nowoczesnego literaturoznawstwa polskiego*, t. 1–3, red. D. Ulicka, Warszawa 2020
- G. Wołowicz, *Nacjonalizm i filologia. Stanisław Pigoń jako ideolog kultury ludowo-narodowej*, „Teksty Drugie” 2017, nr 6, s. 107–141
- G. Wołowicz, *Nowocześni w PRL. Przyboś i Sandauer*, Wrocław 1999
- Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliograficzny*, t. 1–10, red. J. Czachowska, A. Szałagan, Warszawa 1994–2007
- Z dziejów polonistyki warszawskiej*, red. J. Kulczycka-Saloni i in., Warszawa 1964
- Zapisywanie historii. Literaturoznawstwo i historiografia*, red. W. Bolecki, J. Madejski, Warszawa 2010
- M. Zaremba, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2001
- T. Zarycki, *Maria Renata Mayenowa and the Forgotten Legacy of Polish Theory of Literature and Poetics*, „Slavonic and East European Review” 2023, nr 3, s. 401–429
- T. Zarycki, *Pole językoznawczo-literaturoznawcze w Polsce. W poszukiwaniu strukturalnych czynników jego wzlotów i upadku na przestrzeni „długiego XX wieku”*, w: *Polskie nauki społeczne w kontekście relacji władzy i zależności międzynarodowych*, red. T. Zarycki, Warszawa 2022, s. 185–228
- D. Zawadzka, *Leleweł i Mickiewicz. Paralela*, Białystok 2013
- M. Zawodniak, *Klasowa wizja romantyzmu. „Reakcyjny kanon” i żywy Mickiewicz*, w: tenże, *Teraźniejszość i przeszłość. Studia o życiu literackim socrealizmu*, Bydgoszcz 2007, s. 208–236
- Złota Księga Wydziału Filologicznego*, red. J. Michalik, W. Walecki, Kraków 2000
- S. Żółkiewski, *Kultura i polityka*, Warszawa 1958

The History of Historiography versus the History of Literary Studies. A Look from the Neighborhood

The article presents a literary researcher's perspective on the research achievements of the history of historiography in Poland as an institutionalized sub-discipline of the history. In this context, it discusses the situation prevailing in the history of the study of Polish literature, its achievements and

weaknesses. The achievements include the publications of a factual nature and the recently developing research on the history of theoretical literary studies in Poland, which were also conducted in the cultural aspect. The weaknesses include the interpretive research on the more traditional, older, and newer history of literature. Particular attention is paid to the research of both disciplines on the times of the People's Republic of Poland, especially the Stalinist period, noting the prevailing asymmetry in this regard: a rich output of the history of historiography and a small output of the history of literary research. The article also discusses the main achievements of the history of historiography in this area of studies on the times of the People's Republic of Poland, their issues, and methodological assumptions. In the analyses of the ways of instrumentalisation of the past formulated by the historians of historiography during the People's Republic of Poland, which were mainly carried out through the totalitarian paradigm of the research on communism, it was noticed that there had been a tendency to deviate from the dichotomic accounts in favor of the portrayals which complicated the image of the period. The author formulates a postulate of a transdisciplinary approach to the study of the history of the humanities during the People's Republic of Poland, such approach makes it possible to disclose the similarities as well as the differences in the course of events in the individual scientific disciplines. It might also help, better than before, to grasp the meaning of the Stalinist transformations in the Polish humanities. Similarly, it could enrich the study with a revisionist analysis of the national turn in USSR in the 1930s. The advantages of such research innovations were presented in the article on the example of the comparative analysis of the genesis of the Institute of Literary Research and the Tadeusz Manteuffel Institute of History.

Grzegorz Wołowiec – dr, kierownik Ośrodka Studiów Kulturowych i Literackich nad Komunizmem przy Instytucie Badań Literackich PAN w Warszawie. Badacz historii literatury oraz nauki o literaturze okresu PRL. Autor książki *Nowocześni w PRL. Przyboś i Sandauer* (Wrocław 1999), artykułów w czasopismach i książkach zbiorowych oraz haseł w *Słowniku realizmu socjalistycznego* (Kraków 2004). Współredaktor tomów zbiorowych: *Opowiedzieć PRL* (Warszawa 2011), *Literatura i socjalizm* (Warszawa 2012), *PRL. Życie po życiu* (Warszawa 2012), *Rok 1966. PRL na zakręcie* (Warszawa 2014), *Studies on Socialist Realism. The Polish View* (Frankfurt/Main 2016), *Komunizm. Idee i praktyki w Polsce 1944–1989*, (Warszawa 2018), *Chłopska (nie)pamięć. Dziedzictwo chłopskości w polskiej literaturze i kulturze*, (Kraków 2019), *Reassessing Communism. Concepts, Culture and Society in Poland 1944–1989* (Budapest–New York 2021). Autor rozmowy-rzeki z prof. Michałem Głowińskim *Czas nieprzewidywany. Długa rozprawa bez pana, wójta i plebana* (Warszawa 2018). E-mail: grzegorz.wolowiec@ibl.waw.pl